

G'ARB TA'LIM FALSAFASIDA INDIVIDUALIZM VA INSON HUQUQLARI TAMOYILLARI

Karimov Zafarbek Ataboyevich

Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha fan doktori(PhD)

Email:zafar.karimov.1988@bk.ru

Tel: +998939227097

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17403291>

Annotatsiya. Ushbu maqolada G'arb ta'lim falsafasining asosiy qadriyati bo'lgan individualizm va inson huquqlari tamoyillari tahlil qilinadi. Individualizm g'oyasi insonning o'zligini, erkin tafakkurini, tanlov erkinligini e'tirof etgan holda ta'limni shaxsga yo'naltirishni nazarda tutadi. Inson huquqlari esa ta'lim jarayonida adolat, tenglik va inson sha'nini hurmat qilishni falsafiy asos sifatida belgilaydi. Maqolada Jon Lokk, Imanuel Kant, Jon Styuart Mill, Jon Dyui va Marta Nussbaum kabi G'arb mutafakkirlarining qarashlari tahlil qilinib, zamonaviy demokratik ta'lim tizimlarining gumanistik yo'nalishi falsafiy nuqtai nazardan sharhlanadi.

Kalit so'zlar: ta'lim falsafasi, individualizm, inson huquqlari, G'arb falsafasi, erkinlik, demokratiya, gumanizm, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Аннотация. В статье рассматриваются философские основы индивидуализма и прав человека в западной философии образования. Идея индивидуализма утверждает ценность личности, свободу выбора и развитие критического мышления как основу образовательного процесса. Права человека обеспечивают равенство, справедливость и уважение человеческого достоинства в обучении. В работе анализируются взгляды Джона Локка, Иммануила Канта, Джона Стюарта Милля, Джона Дьюи и Марты Нуссбаум. Подчеркивается, что современная западная система образования ориентирована на личность и строится на гуманистических принципах.

Ключевые слова: философия образования, индивидуализм, права человека, западная философия, свобода, демократия, гуманизм, личностно-ориентированное обучение.

Abstract. This paper examines the philosophical foundations of individualism and human rights in Western educational philosophy. The idea of individualism emphasizes the value of the person, freedom of choice, and the development of critical thinking as central to education. Human rights principles guarantee equality, justice, and respect for human dignity in learning. The article analyzes the views of John Locke, Immanuel Kant, John Stuart Mill, John Dewey, and Martha Nussbaum, showing that contemporary Western education is built upon humanistic and democratic values that place the learner at the center of the educational process.

Keywords: philosophy of education, individualism, human rights, Western philosophy, freedom, democracy, humanism, learner-centered education.

G'arb ta'lim falsafasi insonning erkinligi, o'zligini anglash va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga qaratilgan g'oyaviy tizimdir. Bu falsafaning markazida **individualizm** va **inson huquqlari** tamoyillari yotadi. Individualizm shaxsni jamiyatning asosiy qiymati deb biladi, insonni o'z taqdirining yaratuvchisi sifatida talqin etadi. Inson huquqlari esa har bir shaxsning qadr-qimmatini, teng huquqliligi va erkinligini ta'lim orqali ta'minlashni maqsad qiladi.

Individualizm g'oyasi G'arb tafakkurida Uyg'onish davridan boshlab shakllana boshlagan. O'rta asrlarda ta'lim asosan diniy doirada, kollektiv irodaga bo'ysunuvchi tarzda tashkil etilgan bo'lsa, Uyg'onish davrida inson markaziy o'ringa chiqdi. Leonardo da Vinchi, Erasmus, Monten

singari mutafakkirlar insonni yaratuvchan mavjudot, o'z fikrini erkin ifoda etuvchi shaxs sifatida ko'rganlar. Bu g'oya Yangi davr falsafasida Jon Lokk asarlarida yanada aniq ifodasini topdi. Lokk "A Letter Concerning Toleration" hamda "Some Thoughts Concerning Education" asarlarida ta'limni shaxsning tabiiy huquqlarini ro'yobga chiqaruvchi vosita sifatida talqin etadi[1]. Lokkning fikricha, inson tug'ma aqlga emas, balki tajriba orqali shakllanadigan ongga ega. Shuning uchun ta'lim jarayoni shaxsning tabiiy qobiliyatlarini ochish va uni erkin fikrlashga o'rgatish vositasidir. U "ong – bo'sh taxta (tabula rasa)" degan metaforani ilgari surib, har bir insonni o'z hayotining muallifi sifatida ko'rsatadi¹. Bu g'oya keyinchalik Yevropa va Amerika pedagogikasining individualistik yo'nalishini shakllantirdi. Imanuel Kant individualizmni axloqiy avtonomiya g'oyasi bilan bog'laydi. Unga ko'ra, insonning haqiqiy erkinligi – bu tashqi majburlovdan xoli bo'lish emas, balki aql orqali o'z axloqiy qonunini yaratish qobiliyatidir[2]. Kantning "Erkinlik – inson sha'ning asosi" degan fikri G'arb ta'lim falsafasining aksiologik mezoniga aylandi. Shuning uchun Kant ta'limni "insonni inson qilish san'ati" deb ta'riflagan. Ta'lim orqali inson o'zining axloqiy majburiyatini anglaydi, bu esa inson huquqlari tamoyillarini falsafiy asos bilan mustahkamlaydi.

XIX asrda Jon Styuart Mill individualizmni ijtimoiy utilitarizm bilan uyg'unlashtirdi. Uning "On Liberty" asarida inson erkinligi va jamiyat farovonligi o'rtasidagi muvozanat ta'lim orqali ta'minlanishi zarurligi ta'kidlanadi[3]. Millning fikricha, haqiqiy demokratiya erkin fikrli, tanqidiy tafakkurga ega shaxslar mavjud bo'lgan taqdirdagina mavjud bo'la oladi. Shu sababli, ta'limning vazifasi — shaxsni mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas'uliyatli fuqaroga aylantirishdir.

XX asrda G'arb ta'lim falsafasining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lgan **gumanistik pedagogika** aynan individualizm va inson huquqlari asosida shakllandi. Jon Dyui "Demokratiya va ta'lim" asarida ta'limni demokratiyaning o'zagi sifatida ko'rib, inson erkinligini amalda namoyon etishning eng samarali shakli deb baholadi⁴. Unga ko'ra, ta'lim – bu hayotning o'zi, o'rganish esa ijtimoiy muloqot jarayonidir. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat hamkorlik asosida qurilishi kerak. Shu tariqa, Dyui individual erkinlikni jamiyatdagi ijtimoiy manfaat bilan uyg'unlashtiruvchi pragmatik modelni taklif etgan.

XXI asrda esa G'arb ta'lim falsafasida individualizm va inson huquqlari masalasi global miqyosda qayta ko'rib chiqildi. Marta Nussbaum "Creating Capabilities" asarida inson huquqlarini ta'limning markaziga qo'yib, "insonning qobiliyatlari" (capabilities) konsepsiyasini ilgari suradi[4]. Unga ko'ra, haqiqiy ta'lim — bu insonning yashash uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarini ochib beruvchi jarayon. Bu nafaqat bilim, balki adolat, tenglik, tanlov erkinligi va ijtimoiy ishtirokni ta'minlaydigan tizimdir.

G'arb ta'lim falsafasida individualizm — bu o'z manfaatini ko'zlash emas, balki shaxsiy erkinlik orqali umumiy yaxshilikka hissa qo'shish tamoyilidir. Shaxsning fikr erkinligi, ijodiy salohiyati va tanlov huquqi ta'limning ajralmas qadriyatlariga aylangan. Bu g'oya inson huquqlari konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq. Chunki inson huquqlari shaxsning erkin o'sishi, diskriminatsiyadan xoli ta'lim olishi va o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishini kafolatlaydi. BMTning "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" (1948) hamda "Ta'limdagi diskriminatsiyani yo'q qilish to'g'risida konvensiya" (1960) mazkur falsafaning huquqiy poydevoridir. G'arb davlatlari ta'lim tizimida bu tamoyillar amaliyotga joriy etilib, o'quvchining individual qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos yondashuv ishlab chiqilgan. Masalan,

Finlyandiya, Kanada, Niderlandiya va AQShda “learner-centered learning” modeli ta’lim falsafasining asosiy shakliga aylangan.

Bu jarayonda o’qituvchi endi bilim manbai emas, balki shaxsiy rivojlanish jarayonini boshqaruvchi hamroh sifatida qaraladi. Baholash tizimi ham shaxsiy o’sish, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni aniqlashga yo’naltirilgan. Bu esa individualizm va inson huquqlari tamoyillarining amaliy ifodasidir. Falsafiy nuqtai nazardan, individualizm va inson huquqlari g’oyalarining uyg’unligi “ontologik erkinlik” tushunchasini vujudga keltiradi. Bu insonni tashqi majburlovlardan emas, balki ichki mas’uliyat asosidagi erkin sub’ekt sifatida talqin qiladi. Insonning erkinligi faqat o’zini ifoda etish bilan emas, balki boshqalar erkinligini tan olish bilan o’lchanadi. Shu sababli, G’arb ta’lim falsafasi hamisha “erkinlik va mas’uliyat” o’rtasidagi dialektik muvozanatni saqlashga intiladi. Zamonaviy raqamli asrda ham individualizm yangi shaklga ega bo’ldi. Raqamli ta’lim muhiti (onlayn platformalar, sun’iy intellekt asosidagi o’quv tizimlari) har bir o’quvchiga shaxsiylashtirilgan o’rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, inson huquqlarini, xususan, ma’lumot xavfsizligi, shaxsiy hayot daxlsizligi va teng imkoniyatlarni saqlash masalalari yangi falsafiy muammoga aylanmoqda.

Shunday qilib, G’arb ta’lim falsafasi o’z taraqqiyot yo’lida individualizmni inson huquqlari bilan uyg’unlashtirgan holda, shaxsni nafaqat bilimli, balki mas’uliyatli, tolerant va ijtimoiy ongli inson sifatida shakllantirishga qaratilgan. Bu falsafa insonni “ijtimoiy mavjudot” sifatida tan olgan holda, uning erkinligini ijtimoiy adolat bilan muvozanatlashtirishga intiladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining hozirgi ta’lim siyosatida bu tamoyillar “inklyuziv ta’lim”, “gender tenglik”, “madaniy xilma-xillikni hurmat qilish” kabi yo’nalishlarda namoyon bo’lmoqda. Shu bois G’arb ta’lim falsafasi zamonaviy global ta’lim paradigmasida eng yetakchi nazariy asoslardan biri bo’lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Locke, J. *Some Thoughts Concerning Education*. London: A. and J. Churchill, 1693. – p. 45.
2. Kant, I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – p. 67.
3. Mill, J.S. *On Liberty*. London: John W. Parker and Son, 1859. – p. 89.
4. Nussbaum, M. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011. – p. 34.